

Örökség, történelem, társadalom

Rendi társadalom – polgári társadalom 32.

A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület
2018. évi, szentendrei konferenciájának
tanulmánykötete

Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület
Budapest, 2020

Szerkesztette:

Szívós Erika és Veress Dániel

Sorozatszerkesztő:

Valuch Tibor

A kötet megjelenését segítette a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatása és az egyesület támogatóinak 1%-os adófelajánlásai.

A borítókép

A borítót tervezte: **Ludman Éva – Alkotópont**

© **Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a szerzők**

Kiadja:

a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület

Nyomdai előkészítés:

Flagrans

Készült:

Kapitális Nyomda Kft.

Nyomdai vezető:

ifj. Kapusi József – ügyvezető igazgató

ISSN 2060-2332
ISBN 978-963-89463-8-6

Emlékezeti rétegek és hatalmi igények a Štiljanović-hagyományban

A Siklós melletti Göntéren minden év augusztusában összegyűlnek Baranya megye szerb közösségének tagjai, hogy megünnepeljék Siklói Szent István, azaz Stefan Štiljanović emléknapját. Štiljanović nemcsak a helyi történeti emlékezetben, hanem a szerb nemzeti kánonban is kiemelkedően fontos helyet foglal el. Az alakja körül kialakult hagyomány és a neki tulajdonított történeti szerep a szerb nemzeti identitás egyik lényeges eleme, később a szerb–magyar konfliktus egyik ütközőpontja lett, jóllehet életútjáról az egykorú források alapján nagyon keveset tudhatunk meg. Személye éppen ezért alkalmas az emlékezet működésének vizsgálatára, hiszen szinte kizárólag a tradíciók, az emlékezeti és emlékezetpolitikai stratégiák egymásra rakódó rétegeivel kell számolnunk.

Stefan Štiljanović élete

Štiljanović montenegrói, paštrovići származású, a Kotori-öböltől délre fekvő tenger melléki vidéken, Bečići faluban született. Előkelő családból származott, fiatalon megözvegyült, és ezután elhagyta a szülőföldjét. A Szerémségben talált új otthonra; a hagyomány szerint 1498-ban a szerb deszpoták kezén lévő Kölpény (Kupinovo) várába került, majd Marót (Morović) várában csulai Móré László szolgálatába állt.¹ Azokkal a szerbekkel együtt érkezett Magyarországra, akik nem akartak együttműködni az oszmánokkal, új lakóhelyet, biztos megélhetést kerestek, és huszárként vagy naszádosként tagozódtak be a szerveződő magyar határvédelembe.²

A mohácsi csata után Štiljanović urával együtt I. Ferdinánd pártjára állt, és 1527 novemberében megkapta a Verőce vármegyei Miholyácot (Miholjanec) és Glogovnicát (Glogovica).³ Katonai képességeinek köszönhetően Móré rá bízta

¹ Czirfusz 1963: 91; Kölpény várára: Csánki 1894: 232, 248; Engel 2001: No.16426.; Marót várára: Engel 2001: No.21778.

² Szakály 1979: 243–247.

³ A két helységet nem találtam meg, utóbbi talán azonosítható a Valkó megyei Glogonác vagy Glogovc faluval. Csánki 1894: 269, 311; Engel 2001: No.21735.

Újvár (Novigrad) és Raholca (Orahovica) parancsnokságát.⁴ Katonai tevékenységére, hétköznapijaira néhány fennmaradt levele vet fényt. 1530. június 30-án tájékoztatta Pekry Lajost az oszmánok szlavóniai mozgásairól, nem sokkal később pedig Pekry megnyugtatására azt írta, hogy a szükséges előkészületeket már megtette.⁵ 1534-ben értesítette a magyar kancellárt, hogy ezer fős csapat tart Buda felé.⁶ Szolgálatával elégedett lehetett az uralkodó: 1533-ban újabb szlavóniai birtohadományban részesítette,⁷ két évvel később pedig megkapta a Szerém vármegyei Esztyént (Eszthyén),⁸ melyre egyúttal második felesége, Jelena Bogdanović is örökösödési jogot nyert.⁹ 1537-ben viszont a királlyal szemben Móré Lászlónak tett nagyobb szolgálatot; közvetített ura és Mehmed bég között. Mehmed a pártjára akarta vonni a magyar főurat: ajándékot küldött neki Štiljanović által, megegyezés azonban nem jött létre.¹⁰

Az 1530-as évek végére az oszmán nyomás egyre erősebbé vált a térségben. Štiljanović birtokai egyre komolyabb fenyegetésnek voltak kitéve, kénytelen volt tehát északabbra költözni, és Valpóra (Valpovo),¹¹ Perényi Péter várába húzódott. 1538 és 1540 között már Valpó prefektusaként tájékoztatta a hadvezetést a török hadmozdulatokról.¹² Innen keltezte utolsó ismert levelét is, melyben Arslán bég betöréséről tudósított. A valpói prefektusi címet csak néhány évig viselhette, mert egy 1543-ban keletkezett forrásban már Árky Mihály szerepelt prefektusként. Štiljanović ezután talán Siklósra ment, ahol már nem viselt komolyabb tisztséget. Halálának időpontja és körülményei ismeretlenek, csak annyi bizonyos, hogy 1545 előtt hunyt el.¹³

A hagiográfiai irodalom

Štiljanović földi maradványait az 1540-es évek első felében szállították át a szerémségi Šišatovac nem sokkal korábban alapított monostorába, és az ereklyét az Isten Anyja Születésének templomában helyezték el.¹⁴ 1545-ben egy šišatovaci könyv

4 Czirfusz 1963: 90–91; Golub 2014–2015: 307; Margalits 1918: 188.

5 Czirfusz 1963: 91.

6 Kiss 1955: 225.

7 Golub 2014–2015: 307.

8 Az adattárakban csak egy Baranya vármegyei, Mohácstól délnyugatra fekvő Esztyén falu szerepel. (Csánki 1894: 482; Györffy 1963: 301.)

9 Czirfusz 1963: 92; Margalits 1918: 188.

10 Czirfusz 1963: 92.

11 Csánki 1894: 466; Györffy 1963: 402.

12 Golub 2014–2015: 307.

13 Czirfusz 1963: 92; Golub 2014–2015: 307.

14 *Szent István*: 16.

kézírtos bejegyzése már szentnek, „szerb despotának” és „igaz fejedelemnek” nevezte Štiljanovićot.¹⁵ Nem sokkal később, hogy bizonyítsák az ereklye gyógyító erejét, Konstantinápolyba vitték azt, ahol a pátriárka megerősítette a hitelességét és csodatevő erejét, majd visszaküldte a Szerémségbe.¹⁶ Később újabb hitelesítő eljárás vált szükségessé: az újlaki ferencesek ugyanis Kapisztrán Szent János elvesztett testének vélték a šišatovaci ereklyét. A szerzetesek, hogy igazolják annak eredetét, 1631-ben egy szentéletrajzot is készítettek, és az ipeki pátriárka jelenlétében felszentelték az ereklyetartót. Štiljanović kultusza ekkor vált hivatalossá.¹⁷

Bár Štiljanović első ábrázolása 1620 körül szülőföldjén, a tengermelléki Građište monostor Szent Miklós-templomában készült,¹⁸ de kultuszának központja – a szerzetesek tudatos munkájának eredményeként – a szerémségi Šišatovac lett. Ide érkezett 1634-ben Paisije pátriárka, hogy leboruljon az ereklyék előtt, és itt is írta meg Štiljanovićnak szentelt művét (*Povesno slovo o Svetom Stefanu Štiljanoviću*). Maksim pátriárka 1666-ban zarándokolt el az ereklyékhez.¹⁹ Štiljanović tisztelete különösen a Szerémségben, Szlavóniában és Baranyában erősödött meg, de ezen a területen kívül is ismertté vált. A šišatovaci szerzetesek 1687-ben a török háború elől Adonyba (Fejér megye) menekítették az ereklyét, bár már 1699-ben visszaszállították.²⁰ A 18. század elején valószínűleg Grábócon is meghonosodott Štiljanović tisztelete, mivel a grábóci szerzetesek éppen a šišatovaci kolostorba menekülve vészelték át a Rákóczi-szabadságharc idejét.²¹

A kultusz terjedésével együtt bővült a Štiljanović életéről szóló legendárium. Halála után nem sokkal készült első, 1631-es másolatban fennmaradt hagiográfiai szövegek szerint a magyar király hadi érdemeit elismerve részesítette birtokadományokban Štiljanovićot; egy ilyen, neki adományozott városban halt meg, felesége pedig a szomszédos hegyen temettette el. A szöveg eredetileg nem említett helységnevet; azt a megjegyzést már utólag szúrták be, hogy Štiljanović az uralkodótól Sıklós városát kapta és vele „magyar királyságot”, vagyis a terület feletti joghatóságot.²² A szövegek beszámolnak róla, hogy mikor a háborús pusztítások miatt éhínség tört ki, saját magtáraiból gabonát osztott a szerbeknek, és mivel az éhezés a következő években sem enyhült, elengedte a nép adósságait; irgalmasságát a szerző az ószövetségi Józsefével állította párhuzamba (1Móz 44–45). Testét

¹⁵ Golub 2014–2015: 307–308; *Szent István*: 14.

¹⁶ Golub 2014–2015: 308.

¹⁷ Golub 2014–2015: 309; Petrović 2015.

¹⁸ *Szent István*: 19; Zarić 1985: 72–73.

¹⁹ *Szent István*: 16; Golub 2014–2015: 309.

²⁰ Golub 2014–2015: 309–310.

²¹ Štiljanović grábóci tisztelete a század során folyamatosan kimutatható, ereklyéinek átvitelére írt liturgikus szövegek két itteni kézírtos könyvben is megtalálhatóak. (Golub 2014–2015: 311.)

²² Golub 2014–2015: 308.

kívánsága szerint Siklós mellett, Göntér (Ѓuntir) faluban²³ helyezték nyugalomra. A sír a temetés után éjjel fényesen ragyogott, a törökök pedig – kincset remélve – ásni kezdtek a dombon, de arany helyett Štiljanović romlatlan, édes illatot árasztó testét találták meg. A szerémségi szerzetesek pénzen megváltották és monostorukba vitték a szent hamvait.²⁴

1. ábra. Siklósi Szent István és Siklóson őrzött ikonja. Fotó: Erdős Zoltán.

A hopovói monostor 1654-ben készült freskója új elemet vezetett be Štiljanović ikonográfiájába: a szerb uralkodó-szentek között tűnt fel hercegként, és uralkodói felségjelvényeket visel. Az oszmán uralom idején ugyan elveszett a szerb állami-ság, egy magasabb, szakrális valóság visszfényeként azonban reprezentálható volt az a világregnd, amelynek szerves része volt a szerb állami és egyházi szuverenitás.

²³ Engel 2001: No.1213.

²⁴ Golub 2014–2015: 308; Medaković 1981: 181.

Ez az ábrázolási hagyomány élt tovább a 18. században; olykor kimondottan szerb királyként jelenítették meg Štiljanovićot. A karlócai metropoliták törekvése volt, hogy a szerb uralkodóházak folytonosságát reprezentálják, Štiljanovićot pedig a Nemanjić-, Lazarević- és Branković-házak utolsó leszármazottjaként ábrázolják.²⁵

A 18. században tovább erősödött Štiljanović siklói kötődése, és uralkodói rangjának kihangsúlyozása. Siklós a képi ábrázolások közül a Davidov Stanoje Popovićnak tulajdonított ikonon 1740 körül jelent meg először.²⁶ A cél egyértelműen az volt, hogy a szent deszpota alakja révén, egymásba fonódó történeti, közjogi és vallási érveléssel igazolják a szerbek lakta területekre emelt igényt. Ez direkt módon fogalmazódott meg a šišatovaci monostor 1702-ben született leírásában: „*A templom egyik koporsójában, amely selyemmel van betakarva, nyugszik Stefan Štiljanović megsötétedett, elenyészhetetlen teste, melyet a szerzetesek szentnek tekintenek. Róla a rácok azt mesélik, hogy az ő idejében kapta meg Szerbia a Szerémséget.*”²⁷ Ez az egyre inkább tisztán politikaivá váló program hozzájárult, hogy a 18. század első felétől laicizálódott az uralkodó-szentek ábrázolása.²⁸

Štiljanović tisztelete az 1730-as évektől válhatott meghatározóvá a szerb ortodox hívők körében; ebben kiemelkedő szerepet játszott a pánszláv eszme korai képviselője, Hristofor Žefarović. Žefarović 1737-ben a bođani monostor, majd a siklói templom (mára megsemmisült) falképeit festette meg, és ő készítette el az 1741-ben Bécsben megjelent *Stemmatographia* rézmetszeteit.²⁹ Ez a mű a karlócai érsekség politikai törekvéseit szolgálta: megjelenését IV. Arsenije pátriárka bécsi látogatásához időzítették, aki Mária Teréziával tárgyalt a szerbek Illíria egészére formált igényéről. 1753-ban Žefarović önálló rézmetszetet készített, melyen Štiljanović „szerémségi deszpota” titulussal tűnik fel, háttérben Marót és Šišatovac látható (Siklós viszont hiányzik).³⁰ Más ábrázolási hagyományhoz kötődik a *Srbljak* 1761-es rímnici kiadása, a szerb szentek népszerű barokk galériája. Ennek felhasználásával készült a grábóci monostor barokk kántorpadján látható kép, mely uralkodói ornátusban ábrázolja Štiljanovićot: vállán hermelines palástot, fején koronát visel, jobbában keresztet, baljában jogart tart.³¹ A nagy példányszámban készült metszettek hozzájárultak a szentek, köztük Štiljanović tiszteletének terjedéséhez és a szerb nemzeti identitás erősödéséhez.³²

Az 1767-ben készült életrajz több adattal egészíti ki a korábbi szövegeket pontosítva, hogy hogyan szállt Štiljanovićra az uralkodói méltóság, és mikor

²⁵ Medaković 1981: 181; Zarić 1985: 74.

²⁶ Golub 2014–2015: 308.

²⁷ *Szent István*: 17.

²⁸ Medaković 1981: 182–183.

²⁹ <http://macedonia.kroraina.com/hzh/gal/index.html> – Letöltés: 2018. augusztus 18.

³⁰ Golub 2014–2015: 310; Medaković 1981: 184.

³¹ Golub 2014–2015: 307, 310.

³² Vö. Medaković 1981: 184–186.

jutott Siklós birtokába. Štiljanovićot, mivel a hagyományok szerint oldalági rokonságban állt a Branković családdal, az utolsó deszpota, Jovan Branković özvegye hívta a Szerémségbe, és ráruházta a deszpota címet. Siklóst néhány évvel később, 1508-ban kapta meg a király adományaként.³³ A történeti irodalomban és a köztudatban hosszú ideig ezek az értesülések hagyományozódtak át.

Egymásnak feszülő narratívák kialakulása

A Štiljanović történeti jelentőségéről szóló új szerb mesternarratíva 1848–1849-ben született meg, a 16–18. századi hagiográfiai irodalom elemeit felhasználva. A hagyomány a korábbiakhoz képest alig bővült újabb elemekkel, jóval hangsúlyosabbá vált viszont a szándék a szerbek lakta területekre formált igény megalapozására.

A karlócai szerbek 1848. április 14-én megjelent memorandumukban nyilvánították ki, hogy csatlakozni kívánnak a horvát–dalmát–szlavón királysághoz. A Bánságra, a Szerémségre, a Bácskára és Štiljanović adománya révén Baranyára vonatkozóan is találtak hivatkozási alapot. *„Brankovics János deszpota halála után neje, Ilona és leányai kormányozták, ez utóbbi behívta Zahumlje Pastrovics területéről rokonát, Siljánovics István knézt, azután Ilona a török elől elmenekült testvéréhez, Jaksics Márkhoz és Siljánovics is Kapnikból Morovicsba költözött, innét is a töröktől szorítva népével átment a Dráván és 1508-ban a II. Ulászló által neki adományozott Siklós lett a deszpota székhelye, ki itt 1515-ben halt meg.”* A szerbek ekkor maguk választhattak a katonák sorából deszpotát, azaz vajdát, *„mely jogunkat később elkobozták”*.³⁴ Evvel egybehangzóan nyilatkozott Alexander Stojačković karlócai liceumi tanár, történész és politikus 1849-ben Bécsben megjelent munkájában: 1508 és 1515 között Siklós központtal Ulászló adományából szerb vajdaság állt fenn.³⁵ A szerb (és részben a magyar) történetírók körében Stojačković lett a leggyakrabban hivatkozott forrás. Lényegében az ő értesüléseit ismételte meg Radoslav Radić, mikor (kimondottan Szalay Lászlóval szemben érvelve) a Monarchiában élő szerbek egyházi alkotmányáról értekezett.³⁶

A narratíva a szerb történetírásban egyeduralgódóvá vált,³⁷ és néhány kisebb momentumtól eltekintve³⁸ már alig gazdagodott a század végéig. Baranya várme-

³³ Golub 2014–2015: 309.

³⁴ Margalits 1918: 178–179.

³⁵ Várady 1921: 279.

³⁶ Radić 1877: 13–15.

³⁷ A kivételt a péterváradai katolikus plébános Ilija Okrugic jelenti: a Szerémség történetéről szóló munkájában Siklóst nem említi, szerinte Štiljanović 1508-tól Marót várában székelt, és itt is halt meg. (Margalits 1900: 46.)

³⁸ Spiridon Gopčević trieszti történész regényes történetet kapcsol Štiljanovićhoz, melynek főhőse unokaöccse, a renegáttá váló Stevo Kaludordević. (Gopčević 1877: 163–174). A šišatovaci

gye millenniumi monográfiájának néprajzi fejezete szintén tényként közli, hogy Štiljanović 1508-ban adományként megkapta Siklóst, szerb családokat telepített a környékre, akiket hét évig kormányzott, majd miután 1515-ben elhunyt, a Göntéren temették el.³⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchiát bemutató, reprezentatív sorozat Szerémségről szóló kötete is csak stiláris eszközökkel színesíti Štiljanović katonai erényeit és emeli ki Baranya felett gyakorolt szuverenitását: „*Bátran védte az országot a török ellen, s 1508-ban II. Ulászló király parancsára szerbjeivel a Szerémségből Baranyába vonúlt s ezentúl a királytól neki adományozott Siklós várában tartózkodott*”. Zászlósúrként bandériumot tartott fenn a déli határok védelmére, 1515. október 4-én hunyt el.⁴⁰ A szerzőpáros tehát már nem csak királyi adományról tud, hanem kifejezett uralkodói utasításról, amelynek birtokában Štiljanović letelepíthette a vele érkezett szerbeket.

A szerb területi igényeket megalapozó narratívával szemben a 19. század közepétől épült ki az annak érvrendszerét elutasító magyar ellen-narratíva. A legnagyobb hatást Szalay László 1861-ben megjelent műve gyakorolta, melyben kategorikusan elutasította a szerbek Magyarországon belüli önállóságát. A 15–16. századra vonatkozóan a Brankovićok és a Berislavićok deszpótai, valamint Cserni Jován „cári” címének jogi tartalmát elemezte.⁴¹

Štiljanović neve ezen viták közepette bukkant fel először a magyar történeti irodalomban. Nem meglepő, hogy a korszak magyar történészei a szerbekkel homlokegyenest ellenkezően látták Štiljanovićot: tevékenysége az ő szemükben a magyar állameszme tagadását jelentette. A siklói adományt és az ehhez kapcsolódó történeteket ugyan nem cáfolták, de életútjának rekonstrukciójába beiktattak egy olyan elemet, amelynek segítségével egész politikai pályáját érvényteleníthették. Az 1857-ben kiadott Verancsics-évkönyv néhány mondata alapján fontos szerepet tulajdonítottak neki a Dózsa-féle parasztháborúban, megalapozatlanul azonosítva őt a szövegben szereplő István vajdával.⁴²

Szentkláray Jenő szerint Štiljanovićot az utolsó deszpóta, Jovan Branković özvegye hívta a Szerémségbe, és ruházta rá az uralkodói címet. Az al-dunai százados flotta fenntartásában szerzett érdemeiért Ulászlótól megkapta Siklós várát. „*Zalánkeménben, Péterváradon és Zimonyban számos szerb családot telepített le,*

monostor történetéről szóló, 1883-ban megjelent munka Štiljanovićnak tulajdonítja a monostor alapítását. (Margalits 1902: 708.)

³⁹ Várady–Jagics 1896: 104.

⁴⁰ Hradzsics–Hranilović 1901: 562.

⁴¹ Szalay 1861: 4–11.

⁴² Szalay 1857: 7, 11.

köztük a hat Bakics testvért és Monaszterli Pétert jobbágyaikkal együtt.”⁴³ 1514-ben azonban a király ellen fordult: „élére állt ama honáruló szerb népnek, mely függetlenítvén magát a magyar szent-korona felsőbbsege alól, önálló tartományt szándékozik kikerekíteni magának Magyarország déli végeiből”; árulásáért Török Imre végeztette ki.⁴⁴ Štiljanović akciója példát adott a szerb függetlenségi törekvéseknek: Cserni Jován mozgalma második megnyilvánulása volt „a magyarországi szlávság területiális aspiratioinak” avval a lényeges különbséggel, hogy Jován nem akart elszakadni a Szent Koronától.⁴⁵

Márki Sándor lényegében változtatás nélkül vette át Szentkláray elbeszélésének első részét Siklós birtoklásáról és a szerb családok szerémségi betelepítéséről,⁴⁶ 1514-ben játszott szerepét azonban még nála is negatívabban ábrázolta. Szerinte Štiljanović Dózsa sikereinek láttán, „mint elődei közül annyian, ő is cserben hagyta a királyt”, aki amúgy sem ismerte el deszpotai címét. A független szerb fejedelemség létrehozása érdekében szövetségelt Dózsával, és „fellázította a délvidéki szerbeknek egy részét s dunai naszádosai a paraszttal versenyt pusztították a nemeseket”. A szerb naszádosok a dunai átkelésekben is segítettek a kereszteseket. Miután az Oláh Balázs és Nagy Gergely vezette nándorfehérvári csapatok szétverték Barabás pap kereszteseit, Štiljanović rajtuk ütött és legyőzte őket.⁴⁷ Márki egy későbbi cikkében még egy pálfordulással megtoldotta Štiljanović árulásainak sorát. Eszerint a Nagy Antal vezette csapatok vereségét látva, „ki idáig a kuruczokkal tartott, most szintén ellenök fordult a naszádosokkal és a ráczokkal együtt.” Bár így ismét királyi zászló alatt harcolt, Török Imre korábbi bűneiért elfogatta és felnégyeltette.⁴⁸

Érdekes módon a magyar narratíva elemei, amelyeket pedig éppen azért alkotnak meg, hogy hiteltelenné tegyék a Štiljanović-hagyományt, megjelentek a szerb történetírásban is. Alexa Ivić a Dózsa-féle parasztháborúhoz kötötte Štiljanović halálát: szalánkeméni vajdaként szolgált, Dózsa párthíve lett, megfutamította és összes zsákmányától megfosztotta Oláh Balázs csapatait. A bán ezért Nándorfehérvárra hívatta és kivégeztette.⁴⁹ Hasonló jelenség a másik oldalon is feltűnt: Lechner Viktor a *Pécsi Napló* hasábjain megjelent írásában kizárólag a szerb narratíva elemeit használta. Szerinte Štiljanović „a Brankovicsok udvarában nevelkedett”, így lett a vajdai tiszti örököse. A török nyomás miatt, Ulászló király ajánlatát elfogadva, 1498-ban telepedett a védettebb Baranyába, ahol „zavartalanabban

⁴³ Szentkláray 1885: 77.

⁴⁴ Szentkláray 1885: 77–78.

⁴⁵ Szentkláray 1885: 100.

⁴⁶ Márki 1913: 382–383.

⁴⁷ Márki 1913: 499–500.

⁴⁸ Márki 1914: 173, 181. Ugyanez áll Bács-Bodrog vármegye monográfiájában: „az álnok Szilyánovics deszpotja [...] midőn a pórlázadás sorsát veszni látta, a nemességnek ajánlotta fel szolgálatait”. (Reiszig é.n.: 77.)

⁴⁹ Margalits 1918: 688.

szentelhette magát népe jólétének előmozdítására.” Ezután leírja a gabonaosztás legendáját (1510-re datálva), majd beszámol a göntéri temetésről és arról, hogy a holttestet csodálatos módon távoli rokona, az oszmán fogságba esett és renegát-tá lett Amin basa találta meg.⁵⁰

A baranyai szerbek számára a Göntér kitüntetett szereppel bírt. Mint Štiljanović hagyomány szerinti első temetkezési helyét, 1896-ban kriptalappal és kereszttel jelölték meg, vaslánc-kerítéssel vették körül.⁵¹ A 19. század végén már bizonyosan nagy múltra tekintett vissza a göntéri búcsú, amelyet minden évben augusztus 13-ról 14-re virradó este rendeztek meg. Ez a „*tündéries ünnepély*” elsősorban a szerb ifjúság körében volt népszerű, akik távolabbi vidékekről is szép számban érkeztek, és a környék magyar falvaiban öltöztek fel szerb viseletbe. Az egyházi szertartás után zenésző és – a polgári szórakozási formák hatására – szépségverseny várta az embereket.⁵²

A siklói szerbek számára a helyszín és a kultusz kiemelt fontossággal bírt; ez magyarázza, hogy a göntéri emlékhely fejlesztése érdekében nem riadtak vissza az áldozatvállalástól. „*Most még csak egyszerű, vörösre festett s Stiljanovics szt.-István festett képével ellátott kereszt jelöli a helyet, hol a szerb nép egyik nevezetes férfia nyugodott, azonban a siklói gör. kel. hitközség már folyamodott a minisztériumhoz, hogy országszerte eszközlendő gyűjtést engedélyezzen egy ott építendő kápolna javára*” – adta hírül a *Pécsi Napló* 1893-ban.⁵³

A szerb megszállás időszaka Baranyában

Štiljanović alakja 1919 és 1921 között, Baranya szerb megszállása idején előtérbe került, hiszen a székhelyét Siklóson berendező deszpotáról kialakított kép a térség feletti délszláv uralom előképét jelentette, sőt, a közvetlen folytonosságot is igyekeztek kimutatni. Az újságíró Milan Glibonjski Siklóson talált egy szerb egyházi könyvbe írt feljegyzést Štiljanoviéről, és Bogádon is hasonló kéziratra bukkant, melyből önként adódott a következtetés: „*Ez a falu valóban szerb volt, és az emberek, akiket láttunk, leszármazottjai vitéz törzseinknek, amelyek részt vettek a szerbek nagy vándorlásában.*”⁵⁴

⁵⁰ Lechner 1893: 1–2.

⁵¹ Czirfusz 1963: 92.

⁵² Baksay 1896: 328–329; Kálmán 1882: 98.

⁵³ Lechner 1893: 2.

⁵⁴ Hornyák 2006: 50–51.

A megszállás után régészeti feltárást szerveztek a Göntéren,⁵⁵ majd az első világháború idején lerombolt síremlék⁵⁶ helyére új obeliszket emeltek. Az emlékművön mindenekelőtt Baranya új urairól emlékeztek meg: „I. Péternek, a Szerbek, Horvátok és Szlovének királyának uralkodása idején és Sándor trónörökös fővezérlete alatt a szerb hadsereg felszabadítván Baranyát, 1919. aug. 1. (14-én) legelsőnek lerója a kegyelet adóját az utolsó szerb despota, Štiljanovics István iránt, aki elesett a nemzeti jogokért és szabadságért vívott harcokban 1515-ben.” A sírt fedő kőlap felirata viszont a hely szakrális jellegére utalt: „Itt van sírja Štiljanovics Istvánnak, a szerb hercegnek és despotának. Meghalt Siklóson, 1515. okt. 4-én és szent teste átvitetett Sisatovac kolostorba 1547-ben.”⁵⁷ Az emlékmű átadásán jelen volt számos baranyai szerb, az eszéki laktanyából kivezényelt katonai egység és katonazenekar, valamint több polgári és katonai méltóság, összesen mintegy tízezer fős tömeg.⁵⁸

Štiljanović kultuszát erősítette a róla elnevezett dárdai (Darda) olvasóköri, a szerb diákok 1921 márciusában megnyílt pécsi kollégiuma,⁵⁹ valamint a pécsi árvaház, a belvárosi elemi népiskola Széchenyi téri épületében berendezett Dom Štiljanović. Célja az volt, hogy biztosítsa a magyar árvaházakból kiemelt szerb árvák felnevelését, fenntartásáról a Stevan Štiljanović Despota Társaság gondoskodott.⁶⁰

Štiljanović alakja nem kizárólag a szerb legitimációs törekvéseket szolgálta. Haláláról elterjedt egy másik elbeszélés is, melyben megbújik a magyar és délszláv népek nemességgel szembeni összefogásának eszméje, így alkalmas lehetett a béke megteremtésére. Štiljanović bőkezűségének köszönhetően nagy szeretetnek örvendett a köznép körében, nemzetiségre való tekintet nélkül. „A feljegyzés és a nép elbeszélése szerint a nép rendkívüli módon ragaszkodott ehhez az uralkodóhoz, amit a magyar nemesség nem nézett jó szemmel. Mind jobban gyűlölte őt és fondorlatot szőtt ellene. Bevádolták a magyar királynál, hogy felkelést készít elő, hogy megszerezze magának a magyar trónt. A magyar király erre megengedte a magyar nemességnek, hogy elfoglalja városát és őt magát kivégezze. Embertelen kínzást követően kivégezték, majd a hóhérok négy részre vágják testét s a részeket kiszögezték Siklós négy kapuja fölé. [...] A despota testét szerzetesek szedték le a városkapukról, és miután olajjal bekenték, a 'Göntér' (Đuntir) nevű dombon kiásott sírba temették.” A nép szentként tisztelte Štiljanovićot, a Göntért is szent helynek tekintették, amely gyakran szolgált keresztelők és esküvők színhelyeként.⁶¹

55 Horváth 1931: 75.

56 Czirfusz 1963: 92.

57 Horváth 1930: 2.

58 Hornyák 2006: 61.

59 *Szent István*: 18.

60 Hornyák 2006: 58; Rajczi 1974: 6.

61 Hornyák 2006: 59–60.

A magyar szerzők nagyon hamar megfogalmazták a szerb narratívával szembe-
szegeződő újabb ellen-narratívát. A tét immár Baranya hovatarozása, a megszállás
alatt álló területek sorsa volt – ez magyarázza a kíméletlen mítoszrombolást.
A legdühödtebben még az események sűrűjében, 1921 júniusában a tudós levéltár-
nok és hírlapíró, Várady Ferenc fogalmazott, gyökeresen más hangnemben, mint
egykor a millenniumi megyei monográfiában. Kijelentette, a független baranyai
szerb vajdaság csak mítosz, az önjelölt vajdaként fellépő Štiljanović valójában csak
rablóvezér volt, aki *„fosztogatta a magyar föld népét, s nem is természetes halállal
múlott el, hanem úgy végezték ki.”*⁶²

Kifinomultabb érvelést alakított ki egy évtizeddel később megjelent cikkében
és könyvében az újságíró-hivatalnok Horváth Kázmér. Kimutatta, hogy a Štilja-
noviához kapcsolódó mitológiát nagyrészt az 1848 utáni szerb történetírás alkotta
meg avval a céllal, hogy igazolják a szerbek szabadságharc alatti állásfoglalását és
alátámasszák területi igényeiket.⁶³ Mivel területi igényeiket a szerbek Štiljanović,
a Baranya északi és Tolna déli részén „uralkodó” Bakicsok, valamint Frangepán
Kristóf birtokjogaira alapozták, ezért Horváth ezeket a tételeket cáfolta. Štiljano-
vićra vonatkozóan megállapította, hogy az ortodox hagyományon kívül egyetlen
forrás sem igazolja Siklós adományozását, ami már csak azért is elképzelhetetlen,
hisz a mezőváros a kérdéses időszakban a Garaiak, majd a Perényiek kezén volt.
Ráadásul Baranya az ország egyik legsűrűbben lakott területe volt, ezért életsze-
rűtlen 4000 szerb család betelepítését feltételezni.⁶⁴ A történeti Štiljanović délszláv
segédcsapatok parancsnoka lehetett, aki 1543-ban 200-300 emberével részt vett
Valpó védelmében, de semmi köze sem volt Siklóshoz és a Göntérhez, nem épített
ki szerb államot, nem halt mártírhalált 1515-ben, sőt: nem temethették el a Gön-
téren, és az is lehet, hogy nem szerb, hanem horvát származású volt.⁶⁵

A helytörténeti szakirodalom ugyanekkor korántsem volt egységes Štiljanović
megítélésével kapcsolatban. Bálint Ferenc lényegében elfogadta a szerb narratí-
vát, amelyet talán Baranya millenniumi monográfiájából vett át: Štiljanović 1508
után Ulászló adományából bírta Siklóst, hét évig kormányozta a magával hozott
népet, halála után a Göntéren temették el és szentté avatták.⁶⁶ Bizonyára számos
ember követte Baranyába, a siklói szerb egyházközség legalábbis alighanem az ő
idején alakult meg.⁶⁷ Siklós másik monográfusa, Fejes János jóval kritikusabb volt.
Szerinte Štiljanovićnak al-dunai szolgálataiért a király megengedte, hogy *„Siklós
vidékére jöjjön s innen igazgassa a Szerbiából, a Morava folyó mellékéről idehozott,*

62 Várady 1921: 279–280.

63 Horváth 1930: 1–2.

64 Horváth 1931: 75–76.

65 Horváth 1930: 2–3; Horváth 1931. 75–76.

66 Bálint 1928. 22; Meglehető módon ugyanezt, azaz a szerb narratíva elemeit közli a Baranya felsza-
badulásának évfordulójára kiadott emlékkönyv is. Matolay–Zsadányi 1930: 40, 44.

67 Bálint 1928: 52.

és a Dráva vidékén ideiglenes szálláshoz jutott népet.”⁶⁸ Adományozás helyett tehát pusztán ideiglenes letelepedési engedélyt említ, sőt, Márki Sándor és Szentkláray Jenő munkái alapján az ortodox vallási hagyomány alapját is támadja: Štiljanovićot nem temethették el a Göntéren, hiszen a parasztháború után a Délvidéken felnégyelték.⁶⁹

A göntéri búcsú megtartását 1921 után nem akadályozták a magyar hatóságok, azonban mivel a siklói szerbek nagy része a pópával együtt a délszláv államba költözött, alig maradtak, akik a hagyományt ápolhatták volna. Az utolsó szerb búcsút az 1930-as években tartották a Göntéren,⁷⁰ 1942-ben pedig már azt jegyezték fel a megfigyelők, hogy Siklós mellett „gondozatlanul áll a hajdan díszes síremlék”.⁷¹ (Štiljanović kultuszára azonban nem az elvándorlás, hanem a horvát nacionalizmus jelentette az igazi veszélyt: a šišatovaci ereklyét az usztasák várható akciói előtt kellett biztonságba helyezni, ezért 1942-ben a belgrádi püspöki székes-egyházba menekítették – ma is ott őrzik.⁷²)

A Štiljanović-hagyomány 1945 után

Štiljanović alakja a második világháború után – egyházi jellege, illetve a Jugoszláviával való hűvös viszony miatt – közel két évtizeden át nem jelent meg a magyar történetírásban. Baranya politikai vezetése 1963 elején kísérelte meg először, hogy a göntéri hagyományokat beillesse a térség „haladó hagyományai” közé. Előkészületeket tettek az 1956-ban ismeretlen tettesek által ledöntött kereszt helyreállítására, a történeti adatok feltárásával pedig megbízták Szabó Gyulát, a Janus Pannonius Múzeum helytörténészét.⁷³

Szabó tanulmánya ugyan végül nem készült el, Czirfusz János tollából azonban megjelent egy ismeretterjesztő cikk. A szerző több átöröklődő tévedést is tisztázott: cáfolta, hogy Štiljanović deszpotai vagy hercegi rangot viselt, bizonytalannak ítélte, hogy részt vett a Dózsa-féle parasztháborúban,⁷⁴ hogy 1515-ben

⁶⁸ Fejes 1937: 111.

⁶⁹ Fejes 1937: 111, 115.

⁷⁰ Perics 1996: 9.

⁷¹ Baranyay 1942: 189.

⁷² Az aggodalom nem volt alaptalan, a templom a világháború során teljes berendezésével együtt megsemmisült. Golub 2014–2015: 308–309.

⁷³ Thiery 1963: 5.

⁷⁴ Ennek ellenére még hosszú ideig fel-felbukkant a magyar történeti köztudatban Štiljanović 1514-es szerepének toposza. (Thiery 1963: 5; Vass 1979: 7.)

halt meg, és végül források híján elvetette, hogy Siklós ura lett volna, bár azt, hogy valamiféle kapcsolatban állhatott a várossal, nem zárta ki.⁷⁵ A cikk legfontosabb eleme, hogy felhívta a figyelmet a Štiljanovičhoz kapcsolódó hagyományra, és ezen keresztül a népek barátságának eszméjére, kilépve a több évszázados, konfliktusra épülő narratívák keretei közül. „*Štilyánovity nem volt herceg, deszpota, király vagy cár, de mint a közös ellenség ellen küzdő várkapitány, a nép barátja volt, akit még ma sem felejtettek el, aki megérdemelné, hogy emlékét mi is őrizzük, sírját helyreállítsuk. Szerb honfitársaink örömmel jönnének össze sírjánál föleleveníteni népi szokásaink szépséges dalait, táncait, és megyénk folklórja is gazdagodnék egy régi színnel.*”⁷⁶ Annál is inkább jó alkalom volna ez a barátság megélésére, hiszen a kólóba régebben is „*a környék más nemzetiségű lakosaiból is sokan bekapcsolódtak.*”⁷⁷

Czirfusz felhívásával szemben a magyar történetírás az 1970-es évektől kezdve a Štiljanović-hagyomány lebontását végezte el. Szakály Ferenc a korábban Štiljanović-tyal gyakran együtt emlegetett Cserni Jován mozgalmának elemzését végezte el. Megállapította, hogy azok a vonások, amelyeket gyakran tulajdonítanak Štiljanovičnak, Cserni Jován mozgalma esetében sem igazolhatóak: nem tekinthető szociális, antifeudális mozgalomnak, nem bírt egyértelműen etnikus tartalommal, és nem mutatható ki benne átgondolt politikai célkitűzés, szerb nemzeti törekvés sem.⁷⁸ A deszpotai címet ugyan az uralkodók nem ismerték el, a szerbek körében azonban nagyon erős volt a vallásos elemekkel átszőtt államiság- és hivatástudat, és ebben a deszpoták központi szerepet játszottak.⁷⁹ Štiljanović a cím jelentősége ellenére sem lehetett a szerb telepítési mozgalom kezdeményezője, és tömegbázissal sem igen rendelkezhetett. A 16. század első felében ugyanis csak szerb szórványok mutathatóak ki a Dél-Dunántúlon, a nagyobb tömbben betelepülő szerbeket pedig 1529-ben a magyar nemesség fegyverrel űzte el Baranyából.⁸⁰ A Štiljanovičnak tett siklósi adományt az új várostörténeti monográfia nem is említi.⁸¹

A szerb szakirodalom jóval visszafogottabban végezte el a hagyomány kritikáját. Dejan Medaković akadémikus, művészettörténész a sajátos szerb történeti tudat részeként mutatta be az uralkodó-szentekhez, köztük a Štiljanovičhoz kapcsolódó ábrázolási

⁷⁵ Czirfusz 1963: 90–92.

⁷⁶ Czirfusz 1963: 92.

⁷⁷ Czirfusz 1963: 90.

⁷⁸ Szakály 1979: 251–259.

⁷⁹ Szakály 1993: 76.

⁸⁰ Szakály 1993: 80–81; Bakics Pál levele I. Ferdinándnak, Lak, 1529. jún. 17. Id.: Varga 2009: 200.

⁸¹ Font 2000.

hagyományokat. Medaković áttekintése szerint a végvidéki várnagyot, aki 1540 körül eltűnt a forrásokból, hamarosan uralkodóként aposztrofálták, hogy az egyház általa reprezentálhassa a szerb uralkodóházak, ezáltal a szerb állami lét folytonosságát.⁸² A szintén művészettörténész Zarić Štiljanović 17–19. századi ábrázolásait elemezte, összefüggésben a hagiográfiai szövegekkel, kimutatva, hogy az ikonok, metszetek és faragványok a karlócai metropoliták politikai programjába illeszkedtek.⁸³ A szerb kutatásokhoz kapcsolódik Golub Xénia cikke. Az irodalom- és művészettörténész szerző kizárólag szerb szakirodalmi művekre támaszkodva rekonstruálja Štiljanović életútját, elemzi a 18. századi ábrázolásait, azok hatását a Grábócon látható barokk ábrázolásra, elhelyezve mindezt a monostor ikonográfiai programjában.⁸⁴

A népszerű irodalomban azonban továbbra is előtérben maradt a legendák identitásépítő és legitimációs funkciója. Egyes írásokban a 18. századi hagyományoknak megfelelően Štiljanović a 10–15. századi szerb uralkodók örököséként tűnik fel, más írások inkább katonai szerepét, életszentségét, a halálát és szentté avatását kísérő csodajeleket emelik ki.⁸⁵ A jogász-író Mikica Ilić a kánont megerősítendő állította össze a szerb szentekről és hősekről készített legendáriumot. Štiljanović kapcsán a gabonaosztásról, a török elleni hősiek harcokról, temetéséről, valamint a holttest csodás megtalálásáról és Šišatovacra szállításáról emlékezik meg egy-egy novellában.⁸⁶

A siklói szerb közösség kiadásában megjelent összeállítás közli a Štiljanović alakjához kapcsolódó hagyományok nagy részét, de pontosítva, és a történeti adatok közé illesztve azokat. A deszpota címet például Štiljanović nem Jovan Branković, hanem annak utóda, Ivaniš Berislavić halála után örökölte meg.⁸⁷ A szerző a korábbiaknál jóval valószerűbb formában mutatja be Štiljanović katonai szerepét, kiemelve önzetlenségét, melynek köszönhetően messze felülmúlta a kor erkölcsi átlagát. Az 1530-as évek elején „*I. Ferdinánd királyhoz és szövetségeseihez küldött leveleiben arról tudósít, hogy saját, jól felszerelt hadseregével fel tudná venni a harcot az oszmán haderő támadásaival szemben. Štiljanović, szemben Ferdinánd többi szövetségeseivel, segítségét nem köti feltételekhez, főleg nem anyagi feltételekhez.*”⁸⁸ Hivatkozás nélkül közli, hogy 1537 októberében Štiljanović részt vett a garai csatában, majd értékes információkkal segítette a hadvezetést, 1543-ban pedig két hónapig védte Valpót.⁸⁹

⁸² Medaković 1981: 181.

⁸³ Zarić 1985.

⁸⁴ Golub 2014–2015: 307–311.

⁸⁵ Petrović 2015.

⁸⁶ Ilić 2003: 29–47.

⁸⁷ *Szent István*: 5–7.

⁸⁸ *Szent István*: 8.

⁸⁹ *Szent István*: 13–14.

2. ábra. Szertartás a Göntéren, 2018. augusztus 5. Fotó: Erdős Zoltán.

A göntéri búcsúk régi hagyományára helyi értéként 1963-ban a megyei tanács, majd 1992-ben a siklói Vár- és Múzeumbarát Egyesület is felhívta a figyelmet,⁹⁰ 1990-ben pedig a szerbek betelepülésének 300. évfordulója alkalmából tervbe vették a siklói szerb templom és a göntéri emlékmű rendbetételét.⁹¹ A szertartást azonban csak az 1990-es évek közepétől rendezhette meg ismét a baranyai szerbség. A szent liturgiát éveken át a felújításra váró templomban tartották meg, a búcsúhoz kapcsolódó kulturális rendezvény viszont egyre gazdagodott. 2017 augusztusában a Pélmonostorról (Beli Manastir) érkezett táncegyüttes szerb, horvát és magyar néptáncokat adott elő, és az eseményen részt vett az Országos Szerb Önkormányzat elnöke, szóvivője, képviseltették magukat a siklói nemzetiségi önkormányzatok, és számos vendég érkezett Budapestről, Pomázról, Szegedről, sőt Horvátországból, Boszniából és Szerbiából is.⁹²

Štiljanović a szerbek történeti emlékezete és kulturális identitása szempontjából világszerte hasonlóan kitüntetett jelentőséggel bír. Szülőfaluja, a montenegrói Bečići, ahol a középkori Szent Tamás-templom helyén 1875-ben szenteltek templomot Štiljanovićnak, minden év október 17-én (a Gergely-naptár szerint: október 4-én) tart búcsút.⁹³ Újvidéken (Novi Sad) és Belgrádban is minden évben fényes külsőségek között tartják meg az ünnepét, Karancson (Karanac) és Augs-

⁹⁰ Perics 1992: 100.

⁹¹ A hazai szerbek ősei... Új Dunántúli Napló 1990. április 10. 4.

⁹² Sz.A.: Istentisztelet törött kőkockákon. Új Dunántúli Napló 1996. augusztus 28. 9; Szerb vecsernye. Új Dunántúli Napló 1999. augusztus 17. 10; A Siklói Szent Istvánra emlékeztek. *Siklói Aranytrombita* 2017. augusztus, 3.

⁹³ Petrović 2015.

burgban pedig templomot szenteltek neki és feleségének. Napjainkban tehát ismét a hagyományok identitásbiztosító szerepe került előtérbe, különösen a diaszpóra körében. Ahogyan a siklósi szerb közösség fogalmazott visszatekintve a Štiljanovičhoz kapcsolódó gazdag hagyományra: „*Eképpen is igyekeztek a baranyai szerbek megőrizni despota Stefan Štiljanovič emlékét, aki mindenük volt – szentjük és vezérük – göntéri sírja pedig az össznépi öröm és fájdalom találkozóhelye.*”⁹⁴

Összegzés

A Štiljanovič alakja körül kialakult legendaképződés legfontosabb jellemzője, hogy a hagyományok nagy része a történeti adatok közötti résekben „virágozott ki”: e hagyományok nem állnak ellentétben a kevés, forrásszerűen alátámasztható ismerettel, hanem kiegészítik, kiszínezik azokat. Nehezen bizonyítható például, hogy Štiljanovič hercegi családból származott, vagy hogy részt vett Valpó védelmében, de a források nem is zárják ki mindezt. Az egyetlen kivételt Štiljanovičnak a Dózsa-parasztfelkelésben játszott szerepe jelenti: ez a feltételezés nem egyeztethető össze sem az egykorú feljegyzésekkel, sem a hagyomány többi elemével, a magyar történeti narratívának viszont jól megfelelt ez az értesülés, és ennek érdekében megengedhetőnek bizonyult az egyetlen idevágó forrás „nagyvonalú” értelmezése is.

A szerb történeti hagyomány a 16–18. századi hagiográfiai irodalomra épült, és ez a szakrális jelleg a politikai legitimáció előtérbe kerülése ellenére is meghatározó jelentőségű maradt, sőt, az ismeretterjesztő és szépirodalomban napjainkig is alapvető. Nem meglepő, hogy a magyar történeti irodalomban nem alakult ki hasonlóan szerves hagyomány, lényegében csak reflexiók születtek a bővülő szerb narratívára. Štiljanovič a Szent István-i állameszmét, később a revíziót alátámasztó közjogi érvelésben és történeti diskurzusban került szóba, 1945 után pedig alakja a professzionális történetírásban teljesen elhalványult.

A politikai csatározások a politikum „alatti” szférába, a helyi közösség történeti emlékezetének és kulturális gyakorlatainak rétegébe is leszűrődtek. A szerb megszállás időszakában a nagypolitika már közvetlenül is rátelepedett a helyi hagyományra. Napjainkban viszont Štiljanovič emlékezete és a hozzá kapcsolódó tradíciók eloldódnak látszanak a politikától, s mára a közösségszerveződés és identitásformálás építőelemeivé váltak.⁹⁵

⁹⁴ *Szent István*: 18.

⁹⁵ Ebben a tanulmányban nem vállalkozhatok arra, hogy akár csak vázlatosan is bemutassam a történelmi emlékezet, a kulturális örökség és az örökségesítés folyamatának összefüggéseit. Megelégszem annak jelzésével, hogy ezen fogalmak értelmezésében a Bakó Béla által kidolgozott elméleti támpontokat látom a leginkább termékenynek. (Bakó 2012.)

Források

Dunántúl, 1930
Dunántúli Napló, 1963, 1974
Ország – Világ, 1921
Pécsi Napló, 1940
Siklósi Aranytrombita, 2017
Új Dunántúli Napló, 1990, 1996, 1999

Hivatkozott irodalom

- Bakó Béla 2012: *Örökség és történelem között. Az emlékezet társadalmi felhasználásai*. Budapest.
- Baksay Sándor 1896: Baranyamegye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen, XIII. Magyarország IV. kötete*, Budapest, 322–360.
- Bálint Ferenc 1928: *Siklós monográfiája*. Siklós.
- Baranyay Tivadar 1942: Adatok a baranyamegyei rácok történetéhez. *Dunántúli Szemle* (9.) 5–6. 189–200.
- Csánki Dezső 1894: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* II. kötet. Budapest.
- Czirfusz János 1963: Egy sír a Göntér-dombon. *Művelődési Tájékoztató* (10.) 1. 90–92.
- Engel Pál 2001: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. (CD-ROM) Budapest.
- Font Márta 2000: Siklós középkori története. In: Vonyó József (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 55–76.
- Golub Xénia 2014–2015: A grábóci szerb orthodox monostortemplom kántorpadjai. *Magyar Egyházzene* (22.) 3. 301–316.
- Gopčević, Spiridon 1877: *Montenegro und die Montenegriner*. Leipzig.
- Györffy György 1963: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. kötet. Budapest.
- Hornják Árpád (szerk.) 2006: *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései*. (Források Pécs történetéből, 2.) Pécs.
- Horváth Kázmér 1930: Költészet és valóság „Siklós kényuráról”, Štiljanovics István szerb hercegről. *Dunántúl* 1930. április 27. 2.
- Horváth Kázmér 1931: *Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója*. Pécs.
- Hradzsics Antal – Hranilović Henrik 1901: Szerémmegye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Szent István Koronája országainak VIII. kötete. Horvát – Szlavónország*. Budapest.
- İlić, Mikica 2003: *Zapadno – istočni divan. Srpska opšta mesta*. [Nyugat-keleti diván.] Kragujevac.

- Kálmán Farkas 1882: Veresmarti Illés emlékezete. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő* (4.) 2–3. 90–98.
- Kiss Lajos 1955: Pazarol. *Magyar Nyelv* (55.) 2. 225–226.
- Lechner Viktor 1893: Göntér. *Pécsi Napló* 1893. december 24., III. melléklet, 1–2.
- Margalits Ede 1894: Páter Lukács, a Súlyom, Szlavónia felszabadítója. *Katholikus Szemle* (8.) 2. 207–232.
- Margalits Ede 1900: *Horvát történeti repertórium* I. kötet. Budapest.
- Margalits Ede 1902: *Horvát történeti repertórium* II. kötet. Budapest.
- Margalits Ede 1918: *Szerb történeti repertórium* I. kötet. Budapest.
- Márki Sándor 1913: *Dózsa György*. (Magyar történelmi életrajzok, 29.) Budapest.
- Márki Sándor 1914: A magyar parasztháború 1514-ben. A fölkelés 400. évfordulóján. (Első közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények* (15.) 167–189.
- Matolay Károly – Zsadányi Oszkár (szerk.) 1930: *Baranya vármegye Trianon után tíz évvel, 1919–1929*. Mohács.
- Medaković, Dejan 1981: Das Bild der serbischen Herrscher-Heiligen im 18. Jahrhundert. *Südosst-Forschungen* (40.) 175–186.
- Perics Péter 1992: A siklósi Vár- és Múzeumbarát Egyesület. *Honismeret* (20.) 3. 99–101.
- Perics Péter 1996: A szerbek Baranyában és Siklóson, I. rész. *Új Dunántúli Napló* 1996. június 5. 9.
- Petrović, Momčilo 2015: Stefan Štiljanović. Mošti kneza dobročinitelja sijale kao zlato [Stefan Štiljanović. A jótévő herceg hamvai aranyként ragyogtak]. *Kurir.rs*, 2015.11.12. (<https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/2014371/stefan-stiljanovic-mosti-kneza-dobrocinitelja-sijale-kao-zlato> letöltés: 2018.07.29.)
- Radić, Radoslav 1877: *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn. Erster Theil*. Werschetz.
- Rajczi Péter: A Belvárosi Iskola. *Dunántúli Napló* 1974. október 3. 6.
- Reiszig Ede é.n.: Bács-Bodrog vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye II. kötet*. Budapest, 28–248.
- Szakály Ferenc 1979: Honkeresők. Megjegyzések Cserni Jován hadáról. *Történelmi Szemle* (22.) 2. 227–261.
- Szakály Ferenc: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest, 75–88.
- Szalay László 1857: *Verancsics Antal m. kir helytartó, esztergomi érsek összes munkái* II. kötet. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, III.) Pest.
- Szalay László 1861: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest. *Siklósi Szent István* é. n.: [Siklós].
- Szentkláray Jenő 1885: *A dunai hajóhadak története*. Budapest.
- Thiery Árpád 1963: Síremlék a Göntéren. *Dunántúli Napló* 1963. január 18. 5.

- Várady Ferenc – Jagics József 1896: Néprajzi bevezetés. In: Várady Ferenc (szerk.): *Baranya múltja és jelenje* I. kötet. Pécs, 101–108.
- Várady Ferenc 1921: A szerb vajdaság Baranyában. *Ország – Világ* 1921. június 19. 279.
- Varga Szabolcs 2009: Pécs és az egyházmegye Mohács után. In: Fedeles Tamás – Sárkány Gábor – Sümegi József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543.)* Pécs, 195–209.
- Vass Előd 1979: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 3. Szeged, 5–80.
- Zarić, Radojka 1985: Lik Stefana Štiljanovića u srpskoj umetnosti XVII–XIX. veka [Stefan Štiljanović alakja a XVII-XIX. századi szerb művészetben]. *Saopoštenje* (17.) 69–83.